

BOSHLANG'ICH SINFLARDA IMLO QOIDALARI ASOSIDA TOG'RI YOZISHNI SHAKLLANTIRISHGA O'RGATISH

Jumayeva Dilnoza Baxshulloyevna

Navoiy davlat pedagogika 582rotocol582
Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi katta o'qituvchisi f.f.f.d(PhD).

Norova Nastarin Otabek qizi

Navoiy davlat pedagogika 582rotocol582
Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 3-kurs talabasi.

Annotatsiya: Boshlang'ich sinf o'quvchilariga imloviy xatolarsiz to'g'ri yozishni o'rgatish va bosh harflar imlosini boshlang'ich sinf o'quvchilariga 1- sinfdan boshlab o'rgatib 582rotoco borasida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: imlo, qo'shimcha, so'z, tamoyil, qoida, bosh harf, atoqli otlar, 582rot, 582rotoc, metodika, ot, sifat, olmosh, tovush, ona tili, nomlar, talaffuz, grammatika, harf.

Аннотация: Задумано научить младших школьников правильному решению задачи без орфографических ошибок и научить правописанию букв младших школьников после 1-го класса.

Ключевые слова: орфография, наречие, слово, принцип, правило, заглавная буква, имена собственные, ошибка, методика, существительное, уточнение, местоимение, звуки, родной язык, имена, произношение, грамматика, буква.

Abstract: It was thought about teaching elementary school students to write correctly without spelling mistakes and teaching the spelling of capital letters to elementary school students from the 1st grade.

Keywords: spelling, adverb, word, principle, rule, capital letter, proper nouns, error, qualification, methodology, noun, adjective, pronoun, sound, native language, names, pronunciation, grammar, letter.

Ona tilimiz-milliy ma'naviyatimizning bitmas tuganmas bulog'idir. Shunday ekan, unga munosib hurmat va ehtirom ko'rsatish barchamizning nafaqat vazifamiz, balki muqaddas insoniy burchimizdir.

Sh.M. Mirziyoyev.

O'zbekiston kelajagi bo'lmish yoshlarning bilimli, aqlli va salohiyatli bo'lib yetishishlari uchun maktab davri muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, fanlarni yaxshi o'rganishlari har bir mavzuni o'zlashtirishlari zarur. O'quvchilar ilk bora maktabga borar ekan, ularga birinchi navbat yozish o'rgatiladi. Ona tilida chiroyli va imloviy xatolarsiz yozish katta ahamiyatga ega. Shuning uchun savodxonlikka o'rgatish davrida harflarni, so'zlarni to'g'ri yozishga ko'p e'tibor qaratiladi.

O'qituvchi imloviy malakaning psixologik tabiatidan kelib chiqib, kichik yoshdagi o'quvchilarda imloga oid malakani shakllantirish ustida ishlash metodikasini belgilaydi.

O'quvchilarda imloviy malakalar grammatikaga bog'lab o'rgatiladi. Imlo qoidalari bir so'zning emas, balki umumiylik mavjud bo'lgan butun so'zlar guruhining yozilishini tartibga soldi. Bu xususiyati bilan u qoida xat yozuvchini har bir so'zni yodda saqlash, xotiralashdan qutqaradi va qoidaga amal qilib, belgilangan me'yorga muvofiq butun so'zlar guruhini yozish imkonini yaratadi.

Imlo qoidalarini grammatik, fonetik, so'z yasashga oid materiallarni ma'lum darajada bo'lmasdan turib o'zlashtirish mumkin emas. Grammatik nazariya imlo qoidalari uchun poydevor hisoblanadi. Shuning uchun boshlang'ich sinflarda imlo qoidasi shu qoidaga asos bo'ladigan Grammatik nazariyaga bog'liq holda o'rganiladi. Masalan, shakl yasovchi qo'shimchalarning yozilishi haqidagi qoidalar ot, sifat, son, kishilik olmoshlari, fe'l mavzulari ichiga kiritilgan.

Fonetik tamoyil asosidagi asos va qo'shimchalar imlosidagi ayrim qoidalar 3-4-sinfda fe'l yasovchi qo'shimchalar o'rganiladi, son so'ziga fe'l yasovchi -a qo'shimchasi qo'shish bilan yasalgan so'zning sona emas sana tarzida talaffuz qilinishi va shunday yozilishi, -a, -la fe'l yasovchi qo'shimchasi o'rganilganda, yuqoridagi so'zlar kabi yosh, ot so'zlarining talaffuziga muvofiq 583roto, ata tarzida yozilishi o'rgatiladi. Ong so'ziga fe'l yasovchi -la qo'shimchasini qo'shish bilan yasalgan so'z onglar emas, angla tarzida talaffuz qilinadi va yoziladi.

4-sinfda egalik qo'shimchalari bilan qo'llangan otlarning imlosi o'rganilganda og'iz, qorin, o'rin, singil, ko'ngil, burun, 583roto kabi so'zlar o'zagidagi I, u, a unilari talaffuzda tushib qoladi va shunday yozilishi o'rgatilganda yuqoridagi fonetik tamoyil asosida o'zak negiz va qo'shimchalar imlosiga asoslanadi (og'iz+im=og'zim, qorin+im=qornim, o'rin+im=o'rnim, singil+im=singlim, ko'ngil+im=ko'nglim, burun+im=burnim, 583roto+im=shahrim).

Imlo qoidalari juda ham muhim hisoblanganligi sababli bu to'g'rida qonun ham qabul qilingan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi 339- qaroriga muvofiq O'zbek tilining asosiy imlo qoidalari to'g'risidagi qaror qabul qilindi.

Kishining ismi, ota ismi, familiyasi, taxallusi, ramziy atoqli oti bosh harf bilan boshlanadi: Dilbar, O'rinova, Muhabbat Majidovna, Azamat Shuhrat o'g'li, Hamza Hakimzoda, Muhammadsharif So'fizoda, Mannon Otaboy, Navoiy, Furqat; Yelpig'ichxon, Salomjon Alikov kabi.

Bu qoidani o'quvchilarga tushuntirish uchun o'zlarining ismlaridan foydalanishimiz mumkin.

Joy nomlari bosh harf bilan boshlanadi: Andijon, Yangiyo'l (shaharlar), Naymancha, Buloqboshi (qishloqlar), Bodomzor, Chig'atoy (mahallalar), Zavraq (dara), Yorqoq (yaylov), Qoratog', Pomir (tog'lar), Oqtepa, Uchtepa (tepalar), Zarafshon, Sirdaryo (daryolar), Yoyilma (kanal); Turkiya, Hindiston (mamlakatlar) kabi. Bunday atoqli ot tarkibidagi sifatlovchi ham bosh harf bilan yoziladi: Shimoliy Kavkaz, Markaziy Qizilqum kabi.

O'quvchilarning yashash joylarini aytib, o'zlariga doskada yozdirilsa, yaxshi eslarida qoladi va qiziqarli bo'ladi.

Yulduz va sayyoralar, boshqa xil osmon jismlarining atoqli oti bosh harf bilan boshlanadi: Hulkar, Qavs, Mirrix (yulduz va sayyoralar nomi), Tinchlik dengizi (Oydagi 583roto nomi) kabi. Yer, quyosh, oy turdosh otlari sayyora nomi bo'lib kelgandagina bosh harf bilan yoziladi: Yer Quyosh atrofida, Oy Yer atrofida aylanadi.

Madaniy-maishiy va savdo korxonalariga, adabiyot 584rotoc'at asarlariga, sanoat va oziq-ovqat mahsulotlariga, shuningdek, transport vositalari, sport inshootlariga qo'yilgan nomlar bosh harf bilan boshlanadi: "Tong" (mehmonxona), "Saodat" (firma), "Navro'z" (xayriya jamg'armasi), "Kamalak" (matbaa birlashmasi), "G'uncha" (bog'cha), "Botanika" (sanatoriy), "Paxtakor" (stadion), "Qutlug' qon" (roman), "Dilorom"(opera), "Tanovar" (kuy), "Ozodlik" (584rotoc), "Jasorat" (yodgorlik), "S/πo" (sovutgich) kabi.

Muhim tarixiy sana va bayramlarning nomlari tarkibidagi birinchi so'z bosh harf bilan boshlanadi: Mustaqillik kuni, Xotira kuni, Ramazon hayiti, Navro'z bayrami kabi.

Davlatlarning, davlat oliy tashkilotlari va mansablarining, xalqaro tashkilotlarning nomidagi har bir so'z bosh harf bilan boshlanadi: O'zbekiston Respublikasi, Rossiya Federatsiyasi, Misr Arab Respublikasi, 16 O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Raisi, O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudining Raisi, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Jahon Tinchlik Kengashi kabi. Boshqa tarkibli nomlarda oliy mansabni bildiruvchi birinchi so'zgina bosh harf bilan boshlanadi: Bosh vazirning o'rinbosari, Mudofaa vaziri, Yozuvchilar uyushmasi, O'zbekiston Milliy tiklanish demokratik partiyasi kabi. Vazirliklar va idoralar, korxonalar va tashkilotlar nomi tarkibidagi birinchi so'z bosh harf bilan boshlanadi: Sog'liqni saqlash vazirligi, Fan va texnika davlat qo'mitasi, Fanlar akademiyasi, Tilshunoslik 584rotocol584 kabi.

Davlatning oliy darajali mukofoti nomi tarkibidagi har bir so'z bosh harf bilan boshlanadi: "O'zbekiston Qahramoni" (unvon), "Oltin Yulduz" (medal). Boshqa mukofotlar, faxriy unvonlar, nishonlar nomidagi birinchi so'zgina bosh harf bilan boshlanadi: "Sog'lom avlod uchun" (orden), "O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi" (faxriy unvon), "Matbaa a'lochisi" (nishon) kabi.

Gapning birinchi so'zi bosh harf bilan boshlanadi: Yer tagidan Muqaddasga bir qarab oldim (O.Yoqubov). Eslatma: 1) ko'chirma gapdan keyin kelgan muallif gapning birinchi so'zi (agar u atoqli ot bo'lmasa) kichik harf bilan yoziladi: «Bu men», - qo'rqibgina javob berdi ko'laga (O.Yoqubov); 2) xatboshiga gapning sanaluvchi qismlari chiqarilganda, bunday qismlar oldidan chiziq qo'yiladi va ular kichik harf bilan yoziladi: Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rishga tayyorlash vaqtida tegishli organ (mansabdor shaxs) quyidagi masalalarni: - mazkur ishni ko'rib chiqish uning huquq doirasiga kirish-kirmasligini; - ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi 584rotocol va ishga oid boshqa materiallar to'g'ri tuzilgan-tuzilmaganligini hal qiladi; 3) gapning qismlari qavsli raqam yoki qavsli harf qo'yib sanalsa, bunday qismlar ham kichik harf bilan yoziladi: Hozirgi o'zbek adabiy tilining lug'at boyligi, asosan, besh manba negizida tarkib topgan: 1) umumturkiy so'zlar; 2) o'zbekcha so'zlar; 3) tojik tilidan kirgan so'zlar; 4) arab tilidan kirgan so'zlar; 5) rus tilidan kirgan so'zlar ("O'zbek tili" darsligidan).

Tarkibli nomlarning bosh harfidan iborat qisqartmalar, atoqli ot bo'lmagan ba'zi birikmalarning qisqartmalari bosh harf bilan yoziladi: AQSh (Amerika Qo'shma Shtatlari), BMT (Birlashgan Millatlar Tashkiloti), AES (atom elektr stansiyasi) kabi. Qisqartma tarkibida bo'g'inga teng qism bo'lsa, uning birinchi harfigina bosh harf bilan yoziladi: ToshDTU (Toshkent davlat texnika universiteti) kabi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkunki, bosh harflar bilan yozish ko'proq kishilarning ism-falimiyasi, joy nomlari, bayram va tarixiy sanalarga xos bo'lib, ot so'z turkumiga kiradi. Boshlang'ich sinflarda ot so'z turkumi 4-sinfda tushuntirilib, shu o'rinda bosh harf bilan yoziladigan so'zlar ham o'rgatiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari bosh harf bilan yoziladigan so'zlarni farqlashni o'rganishlari qiyinroq bo'ladi, chunki ular faqat nuqtadan so'ng hamda kishilarning ismi kelganda bosh harflar bilan yoziladi, deb o'ylashadi. Ularga o'zbek tilining asosiy imlo qoidalaridagi bosh harflarga tegishli bo'lgan boshqa qoidalarni ham o'rganish lozim. O'quvchilarga bularni o'rgatayotganda hayotiy misollar va rasmlar orqali tushuntirsak, ularning o'zlashtirishlari oson bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.Matchonov, H.Baniyeva, X.G'ulomova, Sh.Yo'ldosheva, G.Xolboyeva. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi darslik. Toshkent.2021.
2. M.E.Toirova. Ona tili 4-sinf 1-qism. Tosh.2023
3. Jumaeva D.B. Analysis of antroponyms on the basis of ethnolinguistic factors // Czech Republic. Volume 12. 2021. May. – P. 102-107 (Impact Factor – 8,758).
4. Жумаева Д.Б. Антропонимлар ва анторпонимларнинг ўзига хос хусусиятлари // Namangan davlat universiteti ilmiy axboroti. – Namangan, 2022. – № 6. – B. 622-626 (10.00.00. № 6).
5. O'zbek tilining imlo lug'ati. Toshkent 2015y.